
ПАНЧО ВЛАДИГЕРОВ В БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА

ПОСВЕТЕН НА 120 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО
НА КЛАСИКА НА БЪЛГАРСКАТА МУЗИКА ПРОФ.
ПАНЧО ВЛАДИГЕРОВ

1

АНДРЕЙ СТОЯНОВ И ПАНЧО ВЛАДИГЕРОВ В НАЧАЛОТО НА ХХ ВЕК (ДО 1944 ГОДИНА)

МИЛЕНА ШУШУЛОВА-ПАВЛОВА¹

ANDREY STOYANOV AND PANCHO VLADIGEROV AT
THE BEGINNING OF THE XX CENTURY (UNTIL 1944)

MILENA SHUSHULOVA-PAVLOVA²

Резюме: Значението и личността на Панчо Владигеров за музикалната култура на България е голямо. До 1932 година Владигеров живее в Германия. Но след като нацистите идват на власт, той се завръща в България. В продължение на 40 го-

¹ **Милена Шушулова-Павлова** е професор, доктор по музика и музикознание в Нов български университет, департамент „Музика“ (e-mail: mshushulova@gmail.com)

² **Milena Shushulova-Pavlova** is a professor, Doctor of Music and Musicology at New Bulgarian University, Department of Music (e-mail: mshushulova@gmail.com)

дини той преподава композиция и пиано в Музикалната академия в София, а днес тя носи неговото име. При различните си проучвания за Андрей Стоянов попаднах на материали за взаимоотношенията между Владигеров и Стоянов, които не са всекидневни, но са достатъчно колегиални. Цитираните от мен три кореспонденции между тези двама велики българи – две картички и едно писмо, са доказателство за тяхната професионална комуникация, която вероятно е причина за установяването на Панчо Владигеров в България и заемането от него на професорско място в Музикалната академия.

Ключови думи: Панчо Владигеров, Андрей Стоянов, кореспонденция.

Abstract: Pancho Vladigerov's prominence and personality in the musical culture of Bulgaria is great. Until 1932, Vladigerov lived in Germany. He returned to Bulgaria after the Nazis came to power. For 40 years he taught composition and piano at the Sofia Academy of Music, which is bearing his name today. In my various studies of Andrey Stoyanov's works I have come across materials about the relationship between Vladigerov and Stoyanov, which was not common, yet amicable enough. The three conversations quoted by me between these two great Bulgarians – two postal cards and one letter, are evidence of their professional communication, which was probably the reason for Pancho Vladigerov's establishment in Bulgaria and his professorship at the Music Academy.

Keywords: Pancho Vladigerov, Andrey Stoyanov, correspondence.

„Винаги вдъхновен, винаги сигурен в онова, което пише, здраво стъпил на земята, която обича и най-възторжено възпява, Владигеров превръща в музика всичко, което допре.“

Николай Лилиев³

Безспорни са авторитетът и значението на личността на Панчо Владигеров за музикалната култура на България – композиторът, прославил страната ни и научил чужденците да стават на крака пред българската музика. Музикантът, който е роден в Цюрих (Швейцария), но изживява детството си в Шумен (Шумла), след това започва да учи музика в частното, тогава, музикално училище в София – при Хенрих Визнер и Добри Христов. Впоследствие заминава заедно със своя брат близък Любен за Германия (Берлин) с държавна стипендия (получена още на 13 години), където има възможност да учи при едни от най-великите професори на това време: от 1912 до 1915 изучава композиция и пиано в Държавното висше училище при Хайнрих Барт и Паул Юон, а след това в Академията по изкуства – пиано при Леонид Кройцер, композиция при Фридрих Гернсхайм и Георг Шуман. Завършва Академията с отличие през 1922.

Известно бе, а вече е и документално достатъчно проучено (благодарение на проектите по повод 110-годишнината му в периода 2007-2009), че още в началото на творческата си кариера Панчо Владигеров работи като композитор, музикант и диригент в театрите на Макс Райнхард: в Deutsche Theater в Берлин и Theater in der Josefstadt във Виена. В продължение на 11 години Владигеров пише музика за спектаклите на големия немски режисьор. По време на берлинския си период (1912-1932) Панчо Владигеров печели два пъти „Менделсоновата премия“ на Академията за свои композиции (в 1918 и в 1920). Първия път тя е за „Концерт за пиано и оркестър № 1“. Факт е, че с това произведение по-късно се дипломира

³ Николай Лилиев (1885-1960) е български поет-символист, драматург в Народния театър „Иван Вазов“. Цитатът е от речта му по повод честване на 50-годишния юбилей на композитора в София (1949).

като пианист световноизвестният диригент Херберт фон Караян (този концерт се оказва твърде голямо предизвикателство за него и той успява да изсвири само 1-вата му част). „Концерт за пиано и оркестър № 1“ (1918) и „Концерт за цигулка и оркестър № 1“ (1921) на Панчо Владигеров са първите творби в жанра концерт за соло инструмент и оркестър, написани от български композитор.

Свидетел съм на няколко юбилейни годишнини на великия Владигеров. Свързана съм с важни моменти при реализацията на събития по време на 110-годишнината от рождението на композитора (през 2009). През периода 2007-2009 Нов български университет бе един от основните организатори на поредица активности, посветени на Панчо Владигеров – заедно с Къща-музей „Панчо Владигеров“ и Фондация „Духовното наследство на Панчо Владигеров“⁴ осъществихме няколко концерта на негова театрална музика със студенти и преподаватели (в София и Шумен), изложба, театрални постановки, реализацията на филм за периода на Владигеров в Германия и работата му с режисьора Макс Райнхард, в началото на XX век.

До 1932 година Владигеров живее в Германия. Но след като нацистите идват на власт, Райнхард постепенно продава театрите си⁵ и заминава първо за Австрия и Швейцария, а след това се установява в САЩ. Той прави предложение на Владигеров да го последва, но Панчо се завръща в България и става професор в Музикалната академия в продължение на 40 години (днес тя носи неговото име). Панчо Владигеров, след една безсънна нощ, решава и споделя със съпругата си: „Ще се върнем в родината. Аз не мога да живея без България“ и отказва на съблазнителното предложение на Райнхард за емиграция в САЩ. [Кластерман 2000, с. 111]

Имайки известен опит върху развитието на музикалната кул-

⁴ През есента на 2006 внукът на Панчо Владигеров – Панчо Владигеров-младши, учредява Фондация „Духовното наследство на Панчо Владигеров“ с основна цел да се популяризира личността и творчеството на големия български композитор, пианист и педагог, както и неговото наследство.

⁵ Макс Райнхард в този период притежава 11 театъра в Берлин с над 10 000 места <https://www.britannica.com/biography/Max-Reinhardt> (31.5.2020)

тура на България в началото на ХХ век – книгата ми за Андрей Стоянов [Шушулова-Павлова 2007] – направих някои паралели между тези двама българи – големи радатели на родното. Андрей Стоянов (1890-1969) и Панчо Владигеров (1899-1978). Първият, учил в Роберт колеж (Истанбул, Турция), след това завършил висше музикално образование във Виена, Австрия, знаещ няколко езика перфектно, четящ в оригинал повечето произведения, които го интересуват. С широки интереси, есеист (с над 450 публикации), основоположник на българската клавирна школа. Вторият, потомък на видни интелектуалци (Борис Пастернак), с възможности и контакти в Европа (еврейска фамилия), учи при най-добрите професори по музика (ще спомена отново само Леонид Кройцер⁶) и работи в Берлин с най-големия тогава театрален режисьор в Европа. Различни пътища, различни интереси и възможности. Но в някаква степен еднакви в желанието си да направят нещо за България и за родната ни култура. Дали защото тогава България е икономическото чудо на Европа (началото на ХХ век) или защото безкрайно обичат тази страна... Това можем само да гадаем.

Но ни е известен и характерът на всеки един от тях:

Андрей Стоянов е интровертен, с големи изисквания, търсец, с висок морал и, съответно, налагащ такъв на учениците си, на колегите, на обкръжението си. Скромен, вероятно дори особено притеснителен и потиснат... Въпреки това Стоянов е „магнит“ за интелектуалците тогава и съществена, неделима част от тази среда в България. Има контакти с почти всички личности, които дават някакво отражение на социокултурната ни общественост – музиканти, поети, учени, преподаватели, артисти, режисьори. Пацифист, есеист. По това време още активно свирещ, като негова запазена марка са лекциите-концерти. Родолюбец и интелектуален будител. Винаги съм се впечатлявала и от невероятните му контакти зад граница – в Германия, Австрия, Турция, Англия, Франция, Русия, Полша, Швейцария, Румъния и т.н. Стоянов също е поканен да остане, да работи и да преподава във Виена (след като се дипломира блестящо в Академията там). Но той предпочита да се върне в Бъл-

⁶ <https://mahlerfoundation.org/mahler/personen-2/leonid-kreutzer> (26.4.2020)

гария. В началото има само по няколко часа седмично като хоноруван преподавател по задължително пиано в музикалното училище, а после... после става дори академик в БАН. Как израства, как се развива и то в малката ни страна, с доста ограничени пазар и перспективи.

Панчо Владигеров е коренна противоположност – екстрове-тен, емоционален, гръмогласен, ярък. С невероятни изпълнителски, композиторски и музикантски способности... и съответната бърза реализация. Основоположник на най-високата ни композиторска школа. Легендарен със своето чувство за хумор, със своя цветист и директен език. С голямо самочувствие (и с право – спечелени награди още 19- и 22-годишен, веднага признат в Германия, издаван в едно от най-големите издателства във Виена (Universal Edition, Австрия). Свири, композира, аранжира, дирижира... Той показва своите заложи и реализира своите възможности. Но и изисква от средата си да получи това, което заслужава и му е право! (Дълго се говори в Шумен за „необузданото и силно свирене на Панчо Владигеров, който щял да счупи пианото на Андрей Стоянов“ при гостуването му в неговата къща в града и когато е свирел свои композиции там...) [Кластерман 2000, с. 108]

При различните си проучвания за Андрей Стоянов попаднах на някои материали за техните взаимоотношения, които не са всекидневни и непрекъснати, но са достатъчно колегиални. Вероятно тук значение има и разликата във възрастта, както и различният стандарт, различните места на живеене (в началото). Но при своите пътувания зад граница Андрей Стоянов има срещи и с Панчо Владигеров (вероятно в Берлин). Двата са силно впечатлени един от друг – всеки по свой начин. Започват кореспонденция помежду си, от която има останали следи в архивите на Андрей Стоянов (това, върху което градя изводите си в този доклад). В своите текстове Стоянов споменава, че е една от причините Панчо Владигеров да се върне в България, да има своето място като преподавател в музикалната академия. Вероятно той е искал да помогне и на композитора, но и на България с тази ярка личност.⁷

⁷ За това говори и Евгени Павлов Кластерман „На варненските тържества 1932 година Андрей Стоянов го е питал защо не се завърне в родината си“.

[Клостерман 2000, с. 111]

Цитираните от мен три кореспонденции на Панчо Владигеров до Андрей Стоянов (две картички и едно писмо) са доказателство за професионалната комуникация между тях, която вероятно е причина за установяването на Владигеров в България и заемането от него на професорско място в Музикалната академия в София. От писмата на Панчо личи уважението към Андрей Стоянов и високото му мнение за него: „Обръщам се към Вас, защото ми зададохте пръв тоя въпрос, пък и защото много Ви ценя и считам за един от малкото високо издигнати хора в България, които не са засегнали интригантството и завистта, тъй разпространени в нашата страна.“⁸ [Стоянов 1999, с. 164]

Панчо Владигеров вероятно има контакти с Андрей Стоянов по време на Музикалните тържества във Варна: първите музикални тържества още през 1926-а година, където Панчо Владигеров дирижира, а Андрей Стоянов се представя като концертиращ пианист в друг концерт [Клостерман 2000, с. 101], както и през 1929, където се изпълняват негови произведения (на Панчо), и той дирижира Академичния симфоничен оркестър, свири с Любен Владигеров свои произведения: 25.07.-01.08.1929 – Четвърти музикални тържества. В тази година той се годява с Катя (Екатерина) Жекова (пианистка, дъщеря на първата му учителка в Шумен, бел. мои М.Ш.). [Клостерман 2000, с. 106]

Освен това бихме могли да се досетим и за еднаквите им интереси, както и нужди от обща културна среда в България (писмото на Панчо до Стоянов, с искане за среща с Николай Лилиев.)⁹ [Стоянов 1999, с. 162] Друг интересен факт, прозираш от кореспонденцията между двамата е, че, независимо от яркостта и композиторската пристрастеност на Владигеров в този период (най-плодоносното му и силно време за работа – написани са най-ярките му произведения), Панчо е впечатлен от есеистиката на Андрей Стоянов. И дори да я е споменал с известно снизхождение (*Вашата книжка*

⁸ Писмо от Панчо Владигеров до Андрей Стоянов (03.11.1931, Берлин) НАБАН, ф187 к. оп. I, а. е. 279, л. 2. Оригинал. Ръкопис.

⁹ Пощенска картичка от Панчо Владигеров до Андрей Стоянов (Шумен 22.09.1929) НАБАН, ф187 к. оп. I, а. е. 279, л. 1. Оригинал. Ръкопис.

„Творческият идеализъм“ прочетох с голямо удоволствие.), то личи отношението му (удоволствие) към писаното от Стоянов.

От второто писмо на Панчо Владигеров до Андрей Стоянов можем да направим и извод за мнението на композитора към българската действителност тогава (а защо не и днес, за жалост нашата народопсихология не се е променила): „*Моля Ви също така това да остане само между нас, защото познавате нравите в България, особено в музикалния свят...*“ както и напълно ясното му мнение по това, че наистина до този момент той е живял в меката на културата в Европа – Берлин: „*интелектуалният живот, който имам тук, никога не ще намеря в България. Вие сам знаете преимуществата на една високо културно издигната, особено в музикално отношение, страна.*“ Вероятно тогава наистина бързо се е променила политическата среда в Германия, отразила се особено много на чужденците, както и на евреите.

Друг интересен момент, който дава много ясна представа за характера и начина на действие на Панчо Владигеров, са думите му: „... а пък второ, това е един проект, който ще се изпълни само тогава, когато обстоятелствата ме принудят, и ако, както Ви писах по-горе, получа една добра служба, която би ми достойно подобавала.“ Той е директен, с изисквания, знаещ своята цена! Творец, но и мениджър на себе си – умее да се продава добре. И средата в България тогава е различна. Държавата е предоставяла възможности на своите интелектуалци, достатъчни, за да остават (връщат) в родината си и да творят и я прославят.

Знаем, че по предложение на директора на Държавна музикална академия (тогава) и нейния Академичен съвет Панчо Владигеров е назначен с указ № 185 от 23.10.1932 на Министерството на народното просвещение за извънреден професор по пиано, свободна композиция и камерна музика. [Клостерман 2000, с. 113] По това време в академията има само 4 длъжности – извънреден и редовен професор, редовен преподавател и волнонаемен гимназиален учител (нередовен преподавател). Заради известността на Владигеров и поради неговия ранг на композитор и пианист се прави изключение и е назначен направо за професор без конкурс и стаж, който се изисква принципно.

Друга връзка на Андрей Стоянов с Панчо Владигеров е едномислието им при учредяването на 21 януари 1933 година на дружеството „Съвременна музика“ (първопричина за днешния Съюз на българските композитори) заедно с Асен Димитров, Димитър Ненов, Любомир Пипков, Петко Стайнов, Веселин Стоянов и Цанко Цанков. В Протокола личи, че председател на учредителното събрание е бил Андрей Стоянов и са избрани за Председател на сформираното дружество – Петко Стайнов, заместник Председател Панчо Владигеров и за секретар-касиер Димитър Ненов. [Клостерман 2000, с. 116]

По това време се знае, че Панчо Владигеров и Андрей Стоянов работят в една и съща стая (по различно време) в Академията – стая № 6 на първия етаж на ул. „Будапеща“, където тя е тогава. Познават се добре, отношенията им са колегиални, но към края на същата учебна година (1932-1933) има един малък конфликт между тях: „След като изтича договърът на Владигеров, Академичният съвет се събира, за да вземе решение по преназначаването му. Председател е професорът по теоретични дисциплини композиторът Никола Атанасов, избран междувремево за директор на академията, членове са редовните и извънредни професори: Андрей Стоянов, Панка Пелишек и Хенрих Визнер – по пиано, Тодор Торчанов, Никола Абаджиев и Саша Попов – по цигулка, Иван Вульпе и Христина Морфова – по пеене и др. Съветът решава Владигеров да бъде преназначен за извънреден професор по същите три дисциплини. Но Андрей Стоянов остава на „особено мнение“: Владигеров да преподава композиция и камерна музика, но не и пиано, тъй като не е концертирал с произведения на великите майстори, а е познат като изпълнител предимно на собствените си композиции, опитът му на педагог не е голям и въобще той няма особени заслуги, за да бъде назначен извън установения ред по закона, с конкурс и степенуване.“ [Клостерман 2000, с. 115] Независимо от тези пречки, Академичният съвет единодушно (без А. Стоянов, вероятно заради неговата абсолютна принципност!) преизбира Владигеров и министерството го преназначава, като той до 30.06.1940 е извънреден професор на договор в Академията, а след това е повишен в редовен професор по същите предмети.

Андрей Стоянов е писал и рецензии за изпълнения на пиеси на Панчо Владигеров: „... По-изискано изпълнение на „Есенна елегия“ едва ли е слушано друг път в София...“¹⁰ [Клостерман 2000, с. 135]

От третото писмо (картичка), което е написано доста по-късно (1944), Панчо Владигеров вече от няколко години е в България, композирал е тук някои от своите най-мощни произведения (операта „Цар Калоян“ – 1936, балета „Легенда за езерото“ – 1946, симфония № 1 – 1939 и т.н.), преподава в Академията и е установен, личи, че взаимоотношенията между двамата са по-близки – те вероятно почиват (в Искрец) по едно и също време, контактуват, разговарят, обменят мисли и идеи: „Ще се радвам много да се видим. Няма ли да се наканите да дойдете насам този месец? ... Ще ми бъде много приятно, ако заедно заминем за Искрец.“

Интересен момент е да се опитваме да възстановим последователността на едни отношения, които са *изтрети* от годините... И Андрей Стоянов, и Панчо Владигеров са достатъчно големи личности в българската култура – основоположник на клавирната теория у нас и ярък композиторски талант оставил Владигеровска линия в музиката ни. Нямам претенции за изчерпателност на проблематиката. Вероятно това може да направи някой по-късно, защото темата е интересна и неизследвана достатъчно. Техните контакти от началото и средата на ХХ век биха могли да допълнят образа за тях в музикалната ни култура.

Обичам музиката на Панчо Владигеров. Свирила съм я с удоволствие и плам. Неговата емоционалност, романтичност, цвят и позитивна експресия винаги са ме обгръщали и инспирирали да искам да я слушам и свиря. Тя трябва да се представя непрекъснато пред българската и небългарска аудитория.

Чета Андрей Стоянов, особено някои от неговите есета (всички знаем достатъчно добре теоретичните му клавирни трудове) и, независимо от някои философско неприемливи за мен днес негови твърдения, съм винаги впечатлена от ерудицията, от мащабите на

¹⁰ Вестник „Зора“ от 4.02.1937 година за концерта на Паул Баумгартнер в София.

интелекта, от чистотата на морала и желанието да се промени възпитанието и бъдещето на младите и на хората.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Пощенска картичка от Панчо Владигеров до Андрей Стоянов (Шумен 22.09.1929)

Любезний Господин Стоянов!

Искам да Ви съобщя, че пристигам в София четвъртък на 26/т.м. сутринта. Ако Ви е възможно, оставете една бележка в Ресторанта на Славянска беседа, къде и кога ще мога да Ви видя. Бъдете тъй добър и кажете на Николай Лилиев, че искам обезателно да го видя. Вашата книжка „Творческият идеализъм“ прочетох с голямо удоволствие.

*С поздрав
Ваш Панчо Владигеров*

НАБАН, ф187 к. оп. I, а. е. 279, л. 1.
Оригинал. Ръкопис. [Стоянов 1999, с. 162]

Писмо от Панчо Владигеров до Андрей Стоянов (03.11.1931, Берлин)

Драги Господин Стоянов,

Отдавна се каня да Ви пиша, но ми попречи болест – имах сух плеврит и бях две седмици на легло – едва преди две седмици можах да изляза. Времето тук есента е ужасно и много лесно се настива.

Как сте Вие със здравето? Какво ново има в България – в музикалния живот?

Ако си спомняте, през лятото във Варна Вие ме изпитахте как бих погледнал на една добра служба в България, на което аз отговорих отрицателно.

И сега съм на това мнение, на което бях и преди – че интелектуалният живот, който имам тук, никога не ще намеря в Бъл-

гария. Вие сам знаете преимуществата на една високо културно издигната, особено в музикално отношение, страна.

Но времената се променят; навсякъде по целия свят е същото – намаляване на парите, съкращаване на служби, пренебрегване на чужденците, чието съществуване става почти невъзможно.

Обръщам се към Вас, защото ми зададохте пръв този въпрос, пък и защото много Ви ценя и считам за един от малкото високо издигнати хора в България, които не са засегнали интригантството и завистта, тъй разпространени в нашата страна.

И тъй, обръщам се към Вас, за да искам един вид Вашето мнение – какво бихте казали за моето идване в България – разбира се, само в случай, че ще получа една добра служба. Ще Ви бъда много благодарен, ако ми отговорите на този въпрос, и ако смятате, че трябва да правя постъпки, то моля, пишете пред кого и после, какви служби са вакантни, които биха могли да ме интересуват. Ще Ви бъда много благодарен.

Моля Ви също така това да остане само между нас, защото познавате нравите в България, особено в музикалния свят, а пък второ, това е един проект, който ще се изпълни само тогава, когато обстоятелствата ме принудят, и ако, както Ви писах по-горе, получа една добра служба, която би ми достойно подобавала.

Бъдете тъй добър и ми отговорете – ще Ви бъда много признателен.

С най-сърдечни поздравии
Ваш Панчо Владигеров

НАБАН, ф187 к. оп. I, а. е. 279, л. 2.
Оригинал. Ръкопис. [Стоянов 1999, пак там, с. 164]

**Пощенска картичка от Панчо Владигеров
до Андрей Стоянов в село Осмар**

(19.V.1944, Преслав)

Любезни г. Стоянов,

Картичката Ви получих в Шумен, където бях вчера. Благодаря Ви много за сведението, което ми давате, но аз разписка за 300 лв. отдавна съм изпратил на Славка. Впрочем сега писах и на нея.

Ще се радвам много да се видим. Няма ли да се наканите да дойдете насам този месец?

Другия месец смятам да прекарам в Шумен, разбира се, ако е спокойно. Ще ми бъде много приятно, ако заедно заминем за Искрею. Пишете ми искате ли от Шумен да тръгнем на 17.VI. в 5 ч. след обед с пътнишкия влак? Какви са въобще плановете Ви? Ще се радвам много да ми се обадите. Най-сърдечни поздрави от жена ми и мен.

Ваши Панчо Владигеров

НАБАН, ф187 к. оп. I, а. е. 279, л. 4. Оригинал.

Ръкопис [Стоянов 1999, пак там, с. 185]

ИЗПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ (REFERENCES):

ДЕЧЕВА, Виолета, 2017. Музикалното измерение в театъра на Райнхард или за участието на Панчо Владигеров в неговото измерение. В: *Българската музикална култура през 20-те и 30-те години на ХХ век: Сборник с доклади от научна конференция*. София: НМА. ISSN 1314-9261. [DECHEVA, Violeta, 2017. Muzikalното izmerenie v teatar na Raynhard, ili za uchastieto na Pancho Vladigerov v negovoto izmerenie. V: *Balgarskata muzikalna kultura prez 20-te i 30-te godini na 20 vek: Sbornik s dokladi ot nauchna konferentsiya*. Sofia: NMA. ISSN 1314-9261.]

КЛОСТЕРМАН, Евгени Павлов, 2000. *Панчо Владигеров*. София: Музика. ISBN 954-405-076-0. [KLOSTERMAN, Evgeni Pavlov, 2000. *Pancho Vladigerov*. Sofia: Musika. ISBN 954-405-076-0.]

СТОЯНОВ, Андрей, Даря КАЛАЙДЖИЕВА-СТОЙНЕВА и Анани СТОЙНЕВ, състав., 1999. *Есета: Из архива*. София: Проф. Марин Дринов. ISBN 954-430-589-0. [STOYANOV, Andrey, Darya KALAYDZHIEVA-STOYNEVA, Anani STOYNEV, sastav., 1999. *Eseta: is arhiva*. Sofia: Prof. Marin Drinov. ISBN 954-430-589-0.]

ШУШУЛОВА-ПАВЛОВА, Милена, 2007. *Теоретичното наследство на Андрей Стоянов: източници, аспекти, проекции*. София: Аскони-Издаг. ISBN 978-954-383-011-4. [SHUSHULOVA-PAVLOVA, Milena, 2007. *Teoretichnoto nasledstvo na Andrei Stoyanov: iztochnitsi, aspekti, proektсии*. Sofia: Askoni-Izdat. ISBN 978-954-383-011-4.]